

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.22>**Андрій Андреев,**

канд. юрид. наук,

викладач кафедри загальноправових дисциплін та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ

У статті проведено теоретичне дослідження механізму правового регулювання. Автором виявлено низку спірних положень щодо визначення поняття механізму правового регулювання. Розкрито основні підходи до розуміння складників механізму правового регулювання та визначено його особливості в сучасний період.

Ключові слова: механізм правового регулювання, європейська інтеграція, складники, ефективність, принципи.

Постановка проблеми. Прагнення України на входження до складу Європейського Союзу (далі – ЄС) як повноправного члена викликає необхідність формування якісно нового правового забезпечення. Доктрина людиноцентризму як проєкція загальноєвропейських цінностей потребує впровадження у діяльність національних публічних інституцій на всіх організаційних рівнях. Відсутність ефективно діючих правових норм унеможливує успішне завершення розпочатих в Україні реформ, так само як і норми права не здатні виступати інструментом регулювання без відповідних засобів.

У цьому аспекті показником дієвості правового впливу на суспільні відносини виступає механізм правового регулювання – складна і багатоаспектна категорія (далі – МПР). Визначення сутності й особливостей механізму правового регулювання є запорукою ефективності його застосування у різних сферах суспільного життя та поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави, проголошеного Конституцією України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем МПР займалися багато фахівців із теорії та різних галузей права. Варто зазначити науковий доробок: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.В. Галуцька, І.П. Голосніченка, М.С. Кельман, І.М. Коросташової, Є.В. Курінного, Б.О. Логвиненка, Л.Р. Наливайко, О.В. Негодченка, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценка, Т.А. Плутагар та багатьох інших. Поряд із цим певна застарілість розуміння МПР, що склалася у вітчизняній

науці, в сукупності з множинністю поглядів на його природу актуалізують подальші дослідження МПР.

Метою дослідження є висвітлення авторської позиції щодо визначення поняття та особливостей механізму правового регулювання суспільних відносин у сучасний період.

Досягненню мети сприятиме вирішення таких завдань: а) надання дефініції поняття МПР; б) визначення складників МПР; в) розкриття особливостей МПР в сучасний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку варто зауважити, що поняття МПР є відносно новим для вітчизняної теорії держави і права. У 1966 році СС. Алексеевим було опубліковано монографічне дослідження, в якому запропоновані науковцем елементи правового регулювання поєднуються у відповідний механізм. Останній визначається ним як взята у єдності вся сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. Таким чином, поняття механізму охоплює дві сторони правового регулювання. По-перше, це забезпечення за допомогою сукупності правових засобів правового впливу на суспільні відносини і, отже, забезпечення ефективності правового впливу. У цьому аспекті проблема має своїм предметом механізм забезпечення ефективності правового регулювання. По-друге, це внутрішня будова механізму, його окремі еле-

менти (частини), взяті у співвідношенні. Досліджувана С.С. Алексєєвим проблема аналізується під іншим кутом зору: предметом аналізу виступають окремі засоби правового впливу, взяті у єдності, а також виконуваними ними специфічні функції у механізмі правового регулювання [2, с. 30].

У сучасний період О.Ф. Скакун (2001 рік) пропонує розуміти МПР як узяті в єдності систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [3, с. 499]. Слід зазначити, що науковець визначає механізм у призмі впорядкування суспільних відносин, тобто через правове регулювання, а не через правовий вплив, розмежовуючи відповідні категорії.

Подібно до вищевказаної позиції, М.С. Кельман та О. Г. Мурашин визначають механізм правового регулювання як єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [4, с. 372]. Недоліками вказаної точки зору вважаємо акцент на результативності та подоланні перепон. Відповідні фактори часто мають місце у МПР та ніяк не впливають на визначення його поняття, радше на його якісні показники.

В.М. Костюк, посилаючись на В.Н. Хропанюка, наводить поняття МПР як системи правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і задач правової держави [5, с. 362]. Аналізуючи дане визначення, не можна погодитись із тим, що упорядкування суспільних відносин пов'язане із цілями та задачами правової держави. Вважаємо, що таке правове регулювання не завжди пов'язане із правовою державою. Приміром, у недемократичних державах діє аналогічний за своєю сутністю МПР.

Цікавою є думка В.М. Протасова, який у дослідженні правового регулювання визначає МПР не як певну систему (правову конструкцію), а як певну стадію осмислення правової дійсності на шляху до утворення правової системи [6, с. 65].

Нами пропонується власне розуміння МПР, який може бути представлений як сукупність правових засобів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин. Причому кожен зі складових елементів такого механізму виконує основні чи факультативні функції, об'єднуючи метою яких є регулювання суспільних відносин.

Обґрунтовуючи власну позицію, зауважимо, що МПР не є механізмом або системою у технічному розумінні цього поняття. Усі його складові елементи існують самі по собі, проте лише у сукупності вони органічно поєднуються між собою і доповнюють один іншого.

Переходячи до розкриття складників МПР, зауважимо, що Ю.В. Кривицький пропонує включити до системи МПР такі правові засоби: 1) норми права; 2) правовідносини; 3) акти застосування; 4) акти тлумачення норм права. При цьому останні два елементи визначаються як факультативні [7, с. 77].

Цитована вище О.Ф. Скакун виокремлює елементи МПР залежно від стадій правового регулювання: 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права і обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) акти застосування норм права [3, с. 500].

Автори навчального посібника з адміністративного права України за редакцією В.В. Галуцька зазначають: «Сучасна юридична наука характеризується наявністю двох підходів до визначення формальних елементів механізму правового регулювання. Перший – широкий, що визначається множинністю елементів, зокрема норм права, юридичних фактів, правовідносин, тлумачення норм права, реалізацією норм права, законністю; правовою культурою і правосвідомістю, правомірною та протиправною поведінкою, юридичною відповідальністю. Другий – вузький, що включає лише деякі з вищезазначених елементів, наприклад норми права, індивідуальні акти, правовідносини, правореалізацію та законність» [8, с. 212].

Дійсно так, відсутність законодавчого закріплення визначення поняття МПР, його елементів, стадій та ознак дозволяє розглядати дане явище у різних аспектах, проте значно ускладнює його розуміння.

Розглядаючи більш вузьку стосовно МПР категорію «механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин (МАПР)», І.М. Коросташова пропонує поділити елементи відповідного механізму на обов'язкові та додаткові. До обов'язкових елементів механізму віднесено: 1) правові норми; 2) правові факти; 3) правовідносини; 4) акти реалізації норм права. Причому реалізація норм права має чотири форми: використання, виконання, дотримання та застосування [9, с. 57].

Резюмуючи підходи до елементного складу МПР, зауважимо, що на відміну від

класичного уявлення механізму, де складові елементи перетікають із стану в стан, змінюючи саму систему, МПР має низку цікавих особливостей. Оскільки МПР – це правове явище, його елементи не є постійними за кількістю та якістю. Ми не можемо уявити годинниковий механізм без певної шестерні – він не працюватиме. Але ми можемо спостерігати МПР без певного елемента (причому, відсутня правова культура). МПР має основні та додаткові складники – це теж правильно, але вони не перетікають зі стану у стан, а, проходячи певні стадії, наслідують один іншого. Так, має місце, наприклад, прийняття норми, її застосування відповідно до конкретної ситуації, а потім реалізація та видання певного акта. Тобто спостерігаються окремі елементи на певних стадіях, окремі правові засоби, які у певній послідовності поєднуються між собою.

Отже, до складників МПР пропонується віднести: правові норми; юридичні факти (фактичні склади); правовідносини; акти реалізації правових норм. Інші елементи МПР впливають на його якісні характеристики.

Що стосується особливостей МПР у сучасний період, видається важливим урахування перспектив розвитку підходів до розуміння даного поняття. Цитована вище І.М. Коросташова пропонує вважати основним принципом МПР базовий демократичний принцип правової держави – принцип верховенства права, що включає в себе комплекс елементів, недотримання (порушення) яких тягнуть за собою порушення цього принципу в цілому [9, с. 59].

Погоджуючись із наведеним, наголосимо, що принципи МПР у цілому мають кореспондуватися із принципами права та правового регулювання і принцип верховенства права вбачається тут цілком слушним, визначальна роль якого потребує додаткових досліджень.

Б.Д. Гудз наголошує на тому, що з теоретичної позиції для розкриття сутності категорії «ефективність МПР» головним є встановлення співвідношення між метою та результатом, що визначає ефективність механізму [10, с. 177].

Коментуючи тезу фахівця щодо ефективності МПР, складно уявити собі ідеальну пропорцію між метою та результатом. І чи саме у досягненні мети полягає ефективність МПР? Умовною «точкою відліку» можна вважати непорушність прав і свобод учасників у ході дії такого механізму.

В.Б. Авер'янов відзначав той важливий момент, що процес становлення демократичної, правової держави в Україні зумовлює докорінні зміни у МПР. Це особливо акту-

ально для галузі адміністративного права. Відбувається процес переосмислення поглядів щодо сутності, принципів, функцій і системи адміністративного права з урахуванням змін, що стосуються проблем управління, діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, утвердження пріоритету юридичного забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян [11, с. 104].

Складно не погодитись із тим, що елементи МПР, а отже і він у цілому, є динамічним явищем, яке перебуває у постійній трансформації. Питання полягає у глибині і швидкості настання відповідних змін, у стандартах до яких має бути наблизений відповідний механізм. У контексті євроінтеграційних прагнень України таким орієнтиром може виступати МПР, що діє в державах – членах ЄС.

Висновки

Підводячи підсумок дослідження МПР, наголошуємо на розгляді можливості перегляду сутності МПР не як «механізму» безпосередньо, а як послідовної взаємодії (алгоритму) утворюючих його складових елементів, що поєднані спільною метою. Більш вузькі порівняно з МПР категорії, приміром адміністративний і цивільний механізми правового регулювання суспільних відносин та подібні до них утворення, мають власні особливості, що зумовлені якісним наповненням їх елементів (наприклад, специфікою норм, актів застосування, характером відносин), але одночасно поєднані системоутворюючою категорією, якою виступає МПР.

У сучасний період основною особливістю МПР є орієнтир його розвитку – напрям євроінтеграції України, де базовим принципом має бути верховенство права – ключовий принцип демократичних держав-учасниць ЄС.

Перспективи подальших досліджень МПР вбачаються нами у перегляді його складників та у визначенні критеріїв ефективності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва : Издательство «Юридическая литература», 1966. 188 с.
3. Скаун О.Ф. Теория держави і права : підручник / пер. з рос. Харків, Консум, 2001. 656 с.
4. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2008. 477 с.

5. Костюк В.М. Характеристика механізму правового регулювання сфери освіти. *Митна справа*. 2011. № 4 (76), частина 2. С. 361-366.

6. Протасов В.Н. Что и как регулирует право : учебное пособие. Москва : Юрист, 1995. 95 с.

7. Кривицький Ю.В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74-79.

8. Галуцько В.В., Курило В.І., Короед С.О. та ін. Адміністративне право України : навчальний посібник. Т.1. Загальне адміністративне право / за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон : Гринь Д.С., 2015. 272 с.

9. Коросташова І.М. Механізм адміністративно-правового регулювання як правова категорія та багатоаспектне явище. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 52-61.

10. Гудз Б.Д. До питання про визначення гарантій ефективності судового контролю за законністю адміністративної діяльності органів влади. *Митна справа*. 2012. № 6 (84). Ч. 2. К. 2. С. 174-178.

11. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

В статтє проведено теоретическое исследование механизма правового регулирования. Автором выявлен ряд спорных положений относительно определения понятия механизма правового регулирования. Раскрыты основные подходы к пониманию элементов механизма правового регулирования и определены его особенности в современный период.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, европейская интеграция, элементы, эффективность, принципы.

The article deals with theoretical study of the mechanism of legal regulation. The author identified a number of controversial provisions regarding the definition of the legal regulation mechanism. The basic approaches to understanding the components of the mechanism of legal regulation are revealed and its features in the modern period are defined.

Key words: mechanism of legal regulation, European integration, components, efficiency, principles.

